

ERKEN MODERN AVRUPA TARİHİ
KİLİSELER, İNANÇLAR VE MEZHEPLER

3. KİTAP

HAZIRLAYAN

HAMISH SCOTT

VakıfBank Kültür Yayınları: 0281
Tarih: 077

**ERKEN MODERN AVRUPA TARİHİ
KİLİSELER, İNANÇLAR VE
MEZHEPLER**
3. KİTAP
HAZIRLAYAN
HAMISH SCOTT

Özgün adı
*Early Modern European History,
1350–1750*
Volume I, Peoples and Place, Part 3
Churches, Faiths, And Beliefs

Türkçesi
İsmail Hakkı Yılmaz

Yayın Danışmanı
Ekrem Demirli

Proje Editörü
Dr. Mehmet Yılmaz Akbulut

Kitap Editörü
Hüseyin Arif Sarıyaşar

Kapak ve Sayfa Uygulama
Faruk Özcan

Kapak Görseli
Jean-Léon Gérôme, *Éminence grise* (1873)
Montreal Güzel Sanatlar Müzesi

Son Okuma
Ayşe Nurülhüda Güllüoğlu
Oğuzhan Şahin

VakıfBank Kültür Yayınları
İnkılap Mahallesi
Dr. Adnan Büyükdenez Caddesi
No:7/A1 – Kat 13
Ümraniye 34768 İstanbul
Telefon: 0 216 285 9571
www.vbky.com.tr - info@vbky.com.tr
Sertifika No: 40141

© Vakıf Pazarlama San. ve Tic. A.Ş., 2024
© Oxford University Press, 2015

ISBN 978-625-6647-08-4

*Kitabın Türkçe yayın hakları Anatolialit
aracılığıyla VakıfBank Kültür Yayınları'na
aittir. Tanıtım amacıyla, kaynak göstermek
şartıyla yapılacak sınırlı alıntılar
dışında, yayıncının yazılı izni olmaksızın
hiçbir elektronik veya mekanik araçla
çoğaltılamaz. Eser sahiplerinin manevî ve
mali hakları saklıdır.*

Baskı
İmak Ofset Basım Yayın A.Ş.
Akçaburgaz Mh. 137. Sk. No:12
34522 Esenyurt / İstanbul / Türkiye
Tel: +90 444 62 18
Sertifika No: 71320

1. Baskı: Şubat 2024

ERKEN MODERN AVRUPA TARİHİ

KİLİSELER, İNANÇLAR VE
MEZHEPLER

3. KİTAP

HAZIRLAYAN
HAMISH SCOTT

TÜRKÇESİ
İSMAİL HAKKI YILMAZ

HAMISH SCOTT

Oxford'daki Jesus Koleji'nde Kıdemli Araştırmacı olup, St. Andrews Üniversitesi Uluslararası Tarih bölümünde Emeritus Profesördür. Britanya Akademisi ve Kraliyet Edinburgh Topluluğu üyesi olan Scott, 18. yüzyılda uluslararası ilişkiler üzerine çok sayıda yazı kaleme almıştır. Son olarak *The Birth of a Great Power System, 1740-1815* (Harlow, 2007) adlı kitabı kaleme alan yazar, aydınlanmacı mutlakiyet, soyluluk ve siyasal kültür üzerine kaleme alınmış bazı kitapların editörlüğünü yapmıştır. hâlen Oxford Üniversitesi Yayınevi tarafından yayımlanacak olan *Forming Aristocracy: The Reconfiguration of Europe's Nobilities, c. 1300-1750* adlı kitap üzerinde çalışmaktadır.

İSMAİL HAKKI YILMAZ

1961'de Ordu'da doğdu. Askerî okul ve Marmara Üniversitesi'ndeki öğrenim hayatının ardından, başta *Aktüel*, *Nokta*, *Posta*, *Radikal*, *NTV*, *Milliyet* olmak üzere çeşitli dergi, gazete ve TV kanallarında muhabir, editör, yazı işleri müdürü ve yazar olarak çalıştı. 1990 yılından beri gazetecilik mesleğine ek olarak Yaprak Yayınevi, Alfa Yayınları, Boyut Yayınevi, Türk Arkeoloji ve Kültürel Miras Enstitüsü, İş Bankası Kültür Yayınları, Pinhan Yayınları, Albaraka ve VakıfBank Kültür Yayınları gibi yayınevlerine kitap ve dergi çevirileri yapmaktadır. VakıfBank Kültür Yayınları'ndan *Gazali: İslam'ın Dirilişi*, *Sadi – Hayatın, Aşkın ve Tutkunun Şairi*, *Emevi Devleti'nin Kuruluşu*, *İslam Tarihi*, *Liberalizm Neden Çöktü* başlıklı çevirileri yayımlandı. Hâlen yedi ciltte tamamlanacak olan *Erken Modern Avrupa Tarihi*'ni çevirmektedir

İÇİNDEKİLER

Editor'ün Önsözü	9
------------------	---

1. BÖLÜM

DAVID J. COLLINS, S. J.

Hristiyan Kilisesi 1370-1550	15
Erken Modern Hristiyanlık: Adlandırmanın Ne Önemi Var?	17
Kronolojik Ayraçlar	23
Konseycilik	26
Reform Hareketleri	28
Öteki İle İlişkide Latin Hristiyanlığı: Eski Dünya Yahudileri,	
Müslümanlar ve Yunanlar	34
Öteki İle İlişki ve Latin Hristiyanlığı: Keşifler Çağı	37
Eğitim ve Fikirler	39
Kilise, Devlet, Ulus, Bölge	42
Reformdan Reformasyona	46
Evanjelik Reform	47
Radikal Reform	50
Reform Hareketi	52
Anglikan Reformu	56
Katolik Reformu	59
1548	61
Konu Hakkında Tavsiye Edilen Eserler	63

2. BÖLÜM

ULINKA RUBBLACK

Protestanlık ve Protestanlar	65
Protestan Kehaneti	67
Protestan Değişimler	70

Dinin Tanımı	73
Reformasyon Tarihini Yeniden Yazmak	78
Ortaçağla İlgili Değerlendirmeler	80
Din Değiştirme, Manevî Çile ve Şehitlik	87
Protestan Aidiyet	92
Protestan Maddî Kültür Dünyası	97
Weber'in Tezi	102
Faydalı Bilgi	104
Protestan Duygu Tarihleri	106
Kutsallığın Yitirilmesi	110
Sonuç: Dinî Değişimi Yorumlamak	114
Konu Hakkında Tavsiye Edilen Eserler	119

3. BÖLÜM

NICHOLAS TERPSTRA

Erken Modern Katoliklik	121
Geç Ortaçağ ve Rönesans Dini	126
Erken Modern Değişiklikler	132
Gezginlikten Yerleşikliğe	134
Yerelden Evrensele	142
Eylemden Niyete	156
Sonuç	165
Konu Hakkında Tavsiye Edilen Eserler	168

4. BÖLÜM

NIKOLAOS A. CHRISSIDIS

Doğu Ortodoks Dünyası	171
Tarihsel Bir Bakış	173
Emperyal/Siyasal Sorun	188
Entelektüel Sorun	197

Malî Sorun	207
Ortodoksluk Nereye Gidiyor?	211
Konu Hakkında Tavsiye Edilen Eserler	217

5. BÖLÜM

DAVID B. RUDERMAN

Yahudiliğin Geçirdiği Dönüşümler	219
Hareketlilik, Göç ve Toplumsal Karışma	223
Toplumsal Uyum ve Sekülerleşme	227
Bilgi Patlaması	232
Otorite Krizi	236
İç İç Geçen Kimlikler	241
Son Mülâhazalar	246
Konu Hakkında Tavsiye Edilen Eserler	249

6. BÖLÜM

TIJANA KRSTIC

Avrupa'da İslam ve Müslümanlar	251
Gözler Önünde Görünmez Olmak? Erken Modern Avrupa	
Tarihyazımında Müslümanlar	253
Müslüman Olmaya Karşı Müslüman Kalmak: 14. ve 15. Yüzyıllarda	
İber ve Balkan Yarımadaıındaki Müslüman Topluluklar	256
Din Değıştirme Çağında Avrupa'da İslam ve Müslümanlar	
ve 16. ve 17. Yüzyıllarda İmparatorluklar Arası Rekabet	263
Müslüman Köleler ve Esirler	274
Müslüman Tüccarlar	279
Müslüman Diplomatlar ve Seyyahlar	282
Alimler	286
Sonuç	289
Konu Hakkında Tavsiye Edilen Eserler	292

7. BÖLÜM

CAROLINE CASTIGLIONE

Halk Kültürü	295
Halk Kültürünün Yeniden Keşfi	298
Halk Kültürünü Çözümlemek: Modern Yöntemler ve İkilemler	300
Hukuki Bulgular ve Mikrotarih Yöntemi	311
Din ve Halk Kültürü	318
Beklenmeyen Sinerjiler: Halk Kültürü ve Devletin Genişlemesi	323
Nörobilim, Toplumsal Cinsiyet ve Tıp	326
Güncel Akımlar ve Gelecekteki Yönelimler	332
Konu Hakkında Tavsiye Edilen Eserler	341

8. BÖLÜM

MACK P. HOLT

İnanç ve Sınırları	343
İnancın Doğası	345
Reformasyonlar ve Kurtuluş	351
Rakip Mezhepler Arasındaki İlişkiler	359
İnançları Denetim Altına Almak: Mezhepleşme, Büyüctülük ve Matbaa Makinesi	366
Geçmiş Meydan Okumak: Aydınlanma ve Beraberinde Getirdiği Tedirginlikler	379
Ataerkilliğin Muhafazası	385
Konu Hakkında Tavsiye Edilen Eserler	389
Konu Dizini	391
Yer Adları Dizini	397

EDİTÖR'ÜN ÖNSÖZÜ

Christopher Wheeler'ın bu kitabın editörlüğü için yaptığı beklenmedik davet, benim Britanya üniversitelerinde büyük ölçüde erken modern Avrupa tarihi üzerine verilen derslerle geçirdiğim kariyerimin sonlarına denk geldi. Ayrıca bu davet Amerika Birleşik Devletleri'nde geçirdiğim ve Atlas Okyanusu'nun öte yakasındaki çok farklı “erken modern” tarih biçimleri hakkında ilk kez gerçekten bilgi sahibi olduğum bir yıllık uzatılmış izin dönemi-me denk geldi. İlk anda yaşadığım bir tereddütten sonra kitabın erken modern Avrupa tarihinin ne olup olmadığına; neden bu tarih araştırmalarının 1970'lerle 1990'lı yıllar arasına göre üniversite ve eğitim gündemindeki önemini yitirdiği bir zamanda ortaya çıktığına ve nereye gitmekte olduğuna dair bir değerlendirme yapabilmek için iyi bir fırsat bulduğuma karar verdim. Ancak meslek yaşamım boyunca konu o kadar genişlemişti ki, Oxford Üniversitesi Yayınları'nın tanıdığı hayli geniş zaman dilimi içinde bile zorlu elemeler yapılması gerekiyordu.

Genel hedef son kırk-elli yıl içinde ortaya atılan erken modern Avrupa tarihiyle ilgili yaklaşımlar üzerine kapsamlı ve kolay anlaşılır rehber hazırlamaktı. Ancak genel çerçeveyi çizmek ve hatta ele alınacak dönemi belirlemek bile beklediğimden daha fazla sorun yarattı. Planlama ve görevlendirme aşamasında iki yardımcı editörden tavsiye alma şansım oldu: Liam Brockey (Michigan Eyalet Üniversitesi) ve Regina Grafe (Avrupa Üniversitesi Enstitüsü). Her ikisi de kitabın şekillenmesinde önemli katkılarda bulundu.

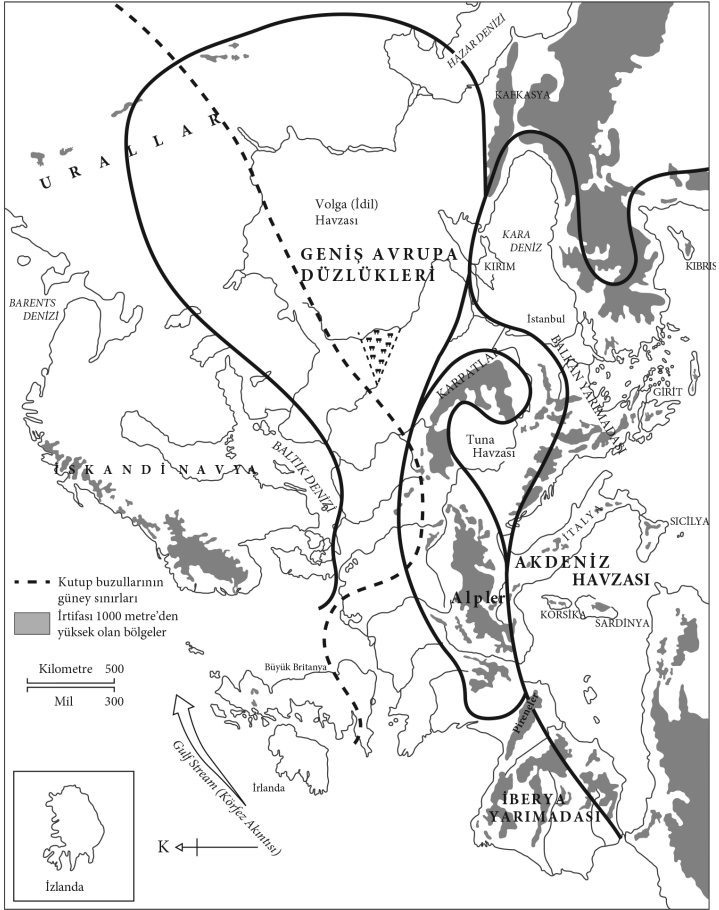
Bu dönemle ilgili birbirine zıt yaklaşımları da göz önünde bulundurarak hazırlanan taslak plan bazı dostların değerlendirmesine sunuldu: Carlo Capra, Stuart Clark, Bill Doyle, John Elliot, David Moon, Martin Powers, Tedd Rabb ve Oxford Üniversitesi Yayınevi'nin adlarını saymadığım hakemlerine zekice ve yapıcı önerileri için teşekkür ederim. Ayrıca Sheilagh Ogilvie iktisat tarihi konusunda cömert bir danışma kaynağı oldu.

Kitaba yazılarıyla katkıda bulunanlara olan minnettarlığım daha da fazla. İki cilt arasındaki bütünlüğü sağlamayı amaçlayan gözden geçirme önerilerine olumlu biçimde ve hiç yakınmadan yaklaştılar ve bütün yazar ve editörlerin katkılarını tamamlamasını sabırla beklediler. Ellinin üzerinde bilim insanıyla gerçekleştirilen bir çalışmanın bitiş çizgisine varana kadar birtakım engellerle karşılaşması mukadderdir. O yüzden makalelerini bütün aksi mesleki veya kişisel koşullara rağmen tamamlamayı başaran bazı yazarlara özellikle teşekkür borçluyum. “Tarihsel Demografi” başlıklı çok önemli bölümün çıkarılma ihtimali baş gösterince, *Journal of Interdisciplinary History*'nin editör ve yayıncıları incelik göstererek Anne McCants'in, ilk kez o dergide [sayı 40 (2009), sayfa 195-214] ve şimdi de bu kitapta geniş bir şekilde gözden geçirilerek yayımlanan “Tarihsel Demografi ve 17. yüzyıl Krizi” başlıklı makalesini genişletip güncelleştirmesine izin verdiler. Makalenin yeniden yayımlanmasına izin veren editör ve yayıncılara ve özellikle de bu süreci hızlandırarak kolaylaştıranlara minnet borçluyum. “Seyahat ve İletişim” başlıklı makaleyi kaleme alacak olan müellifin son dakikada çekilmesi başka bir kritik başlığın çıkarılmasını da gündeme getirince, bu şartlarda o kısmı çok kısa bir süre içinde bizzat ben kaleme almak zorunda kaldım.

Böylesine hacimli iki cildin ortaya çıkması beklediğimden daha kolay oldu. Oxford Üniversitesi Yayınevi Tarih ekibinin be-

ceri ve profesyonelliğinin bunda önemli payı vardı: Christopher Wheeler (emekli olmadan önce), halefi Stephanie Ireland, Rachel Naum ve hepsinin üstünde de son aşamalarda verdiği destek ve teşvikleriyle çok önemli katkıda bulunan Cathryn Steel. Elissa Connor becerilerini göstererek makalelerin redaktörlüğünü yaptı. Deepika Mercilee, Tharani Ramachandran ve Michael Dela Cruz elektronik dosyaları herhangi bir aksiliğe meydan vermeden basılı bir kitaba dönüştürdüler: Onlara büyük teşekkür borçluyum. Özellikle de –daha önceki kitaplarımda da olduğu gibi– işin sadece bilgisayara geçirme kısmıyla ilgilenmekle kalmayıp teşvik ve tavsiyeleriyle sürekli destek olan ve hatırlayamayacağım kadar çok hatamı kapatan Nancy Bailey’e çok şey borçluyum! İki yazarın yani Sam Cohn ve Thomas Munck’un Glasgow’da bulunması önemli bir avantajdı. Her ikisi de hem bilgileriyle hem teşvikleriyle destek oldular ve kitabın hazırlanma sürecinde ortaya çıkan sorunlar üzerine sesli düşünürken beni gönülden dinlediler. Alex Shepard da iyi bir rehber ve yardımcı oldu. Julia Smith sağlam tavsiyeleri, ısrarlı teşvikleri, bıkip usanmadan taşıdığı kahveleri ve hoşgörüsüyle özellikle son aylarda en fazla destek veren isim oldu.

Hamish Scott,
Aralık, 2014

Avrupa—Avrasya'nın batı ucunda bir yarımada: Fizikî coğrafya

1. BÖLÜM

HRİSTİYAN KİLİSESİ

1370-1550

DAVID J. COLLINS, S. J.*

* Doktorasını 2004 yılında Northwestern Üniversitesi'nde tamamlamıştır ve Georgetown Üniversitesi'nde Ortaçağ Tarihi Doçenti olarak görev yapmaktadır. Ortaçağ ve erken modern dönem aziz kültü, Almanya'da Rönesans hümanizmi ve Ortaçağ'da öğrenilmiş büyü üzerine kapsamlı yazılar yazmıştır. *Reforming Saints* (Oxford, 2008) adlı kitabı, Almanya'daki ilk hümanistler tarafından azizler üzerine üretilen geniş literatürü incelemektedir. Şu anda *Cambridge History of Magic and Witchcraft in the West from Antiquity to the Present* (Cambridge, yakında çıkacak) kitabının proje editörüdür ve mevcut araştırması Ortaçağın sonları ve erken modern dönemde büyüye (simya, astroloji ve kehanet) yönelik skolastik yaklaşımların gelişimi, kabulü ve nihai olarak reddedilmesi üzerine odaklanmaktadır.

ERKEN MODERN HRİSTİYANLIK: ADLANDIRMANIN NE ÖNEMİ VAR?

Bu bölümde Hristiyanlığın “uzun” olarak nitelendirilen 15. yüzyıl tarihi ele alınmaktadır. Avrupa tarihçileri genelde “uzun” bir 16. yüzyıldan söz ederler. Bu tanımlama kısmen tarihçilerin kendilerini problemsiz geçmiş gibi gözüken bir asrın tahakkümünden kurtarma arzularından kaynaklanmaktadır. Bu kullanımın diğer bir nedeni de Reformasyon adı verilen büyük değişimlerin ancak bir önceki yüzyılda meydana gelen gelişmeleri ve bunların neticelerini de içeren daha geniş bir kronolojik bakış açısı içinde anlaşılabileceği düşüncesidir. “Uzun” aynı zamanda yüzyılın belirleyici tema ve özelliklerinin de inişli çıkışlı, zorlu ve hatta zahmetli denebilecek yollardan geçtiğine işaret ediyor da olabilir. Birçok açıdan, tıpkı 16. yüzyılın Hristiyanlar ve Kiliseler için meşakkatli bir yüzyıl olması gibi 15. yüzyılın da bazı problemlerinden bahsedilebilir.¹

Hristiyanlığın bu dönemini tam bir tarihsel tutarlılık içinde ele almak mümkün değildir. Anlatıda aşırı basitleştirme, abartma ve kurguya kaçma riskleri vardır. 20. yüzyılın büyük bir bölümünde tarihçiler bu konuyu ele alma gereği bile duymamıştır. Daha hareketli olan 15. yüzyıl öncesi ve sonrası tarihçilerin ilgisini daha çok çekmiştir. Bugün bile 15. yüzyıl kendi başına ele alınmaktan ziyade 16. yüzyılın bir öncülü olarak görülmektedir.² Buna karşılık ortaçağ tarihçileri genelde 13. yüzyılı bir zirve

1. Heiko A. Oberman, “The Long Fifteenth Century: In Search of its Profile”, *Die deutsche Reformation zwischen Spätmittelalter und Früher Neuzeit*, ed. Thomas A. Brady, *Schriften des Historischen Kollegs: Kolloquien* (Münih, 2001), 1–18.

2. Örneğin son zamanlarda kaleme alınan bir Reformasyon tarihi, Luther’in Wittenberg’deki 95 tezine yirmi yedi yıllık bir arka plan oluşturulmak adına 1490 yılında başlamakta; ve Otuz Yıl Savaşlarını bitiren ve uzun zamandır din ve devlet ilişkisinde bir dönüm noktası olarak görülen Vestfalya Antlaşması’nın

noktası kabul etmektedir. Yüzyıl önce kaleme alınmış bu türden bir kitaba ciddi ciddi şu başlık atılmıştır: *The Thirteenth: Greatest of Centuries (On Üçüncü Yüzyıl: Yüzyılların En Büyüğü)*.³ Yüksek Ortaçağ olarak adlandırılan dönemi ele alan daha tipik bir eser, Alman imparatorları ve Fransız keşişleriyle, İtalyan piskoposlarının önyak olduğu bir dizi reforma sahne olan bin yıl başında başlamakta ve “açlık ve vebanın”, “siyasi ve toplumsal şiddetin” ve “Kilise’deki krizin” zirveye tırmandığı 14. yüzyıla sona ermektedir. Elde böyle yaftalar varken kim sonraki birkaç kuşağı atlayıp dosdoğru Reformasyon’a geçmek istemez ki!⁴

Aralarındaki gelişmeler ve süren olaylardan ötürü, 15. yüzyıl bazen 14. yüzyıla birlikte Ortaçağ’a bağlanıp “geç ortaçağ” olarak, bazen de gelecekteki gelişmelerin habercisi olarak görülüp “erken modern” olarak adlandırılmaktadır. 15. yüzyılın başlı başına bir dönem olarak ciddiye alınması süreci karmaşık ve ayrıntılı bir öykü olduğu için bu bölümün dışında bırakılmıştır. Şimdilik bu konudaki iki önemli bilimsel çalışmayı hatırlatmakla yetineceğiz. Huizinga’nın ilk kez 1919 yılında yayımlanan *The Autumn of the Middle Ages (Ortaçağ’ın Sonbaharı)* adlı kitabı yalnızca bir geç ortaçağ Hristiyanlık tarihi değildi ve 14. ve 15. yüzyılların mutlu zamanlar olduğunu da iddia etmiyordu. Huizinga, kita-

imzalandığı 1648 yılında sona ermektedir. Bir İngiliz tarihçisi olan yazar Reformasyon dönemini bu şekilde genişletmesine rağmen bütün süreci kapsamakta yetersiz kaldığına kanaat getirerek, final adı altında İngiltere’yi kıtanın kalanından ayıran yarım yüzyıllık bir dini-politik gelişim süreci daha ilave etmektedir. Diarmaid MacCulloch, *The Reformation: A History* (New York, 2004). MacCulloch’un eserinin Allen Lane tarafından yayımlanan İngiltere versiyonu alt başlığa “1400–1700” tarihlerini eklemektedir; Hristiyanlıkla ilgili daha sonraki bir çalışma 1300–1800 dönemini “Batı Hristiyanlığı Kısımlara Ayrılıyor” başlığıyla tırnak içine almaktadır: Diarmaid MacCulloch, *Christianity: The First Three Thousand Years* (New York, 2009),

3. James Joseph Walsh, *The Thirteenth, Greatest of Centuries* (New York, 1907).

4. William C. Jordan, *Europe in the High Middle Ages* (New York, 2003).

bın başlığının da ima ettiği gibi geç Ortaçağ'ı verimli bir dönem olarak görüyordu. Kitap Rönesans olarak adlandırılan dönemin Ortaçağ'dan apaçık bir kopuş anlamına geldiğini savunuyordu. *The Autumn of the Middle Ages*, “geç Ortaçağ”ı, bu dönemin verimliliğinin ardındaki nedenler ve bu verimliliğin yarattığı sonuçlar bağlamında, kendi başına bir zaman dilimi olarak inceleme imkânı veriyordu.⁵ Bundan çok daha sonra kaleme alınan Francis Oakley'nin *The Western Church in the Later Middle Ages* (1979) adlı kitabı Hristiyanlık tarihi tanımına daha fazla uymaktadır. Oakley bu kitapta Kilise'deki gelişmeleri yozlaşmadan daha farklı ve daha öte bir olgu olarak yorumlayan bir yaklaşım geliştirmişti. Çalışma aynı zamanda dinî deneyimin çeşitli boyutlarının da analizini bir bütünlükte değerlendiriyor; ibadete özgü, kurumsal ve düşünsel boyutlar sunuyordu. Ayrıca Oakley'nin yaklaşım biçimi ve çıkarımları dönemin dinî tartışmaları konusunda nadir görülen bir bilimsel nesnellik taşıyor, o güne kadarki kilise tarihyazımına damgasını vuran apolojik yaklaşımlardan imtina ediyordu.⁶

15. yüzyılda meydana gelen gelişmeler bir salgınlar, toplumsal şiddet ve dinî krizler dizisi olmaktan ve 16. yüzyıldaki Reformasyon'un gölgesinde ele alınmaktan çıkarılıp kendi başına değerlendirilmesi gereken bir süreç olarak görülmeye başlarken, bu kez döneme nasıl pozitif olarak yaklaşılabileceği soruları ortaya çıktı. Bu kitabın diğer bölümlerinden de görüleceği üzere, bu soruya verilen cevaplar kullanılan tarihsel yöntem ve başlığa göre değişiklik göstermektedir. Bu bölüme adını veren Hristiyanlık başlığı ona özgü bir dizi sorunu da gündeme getirmektedir. Bunların başında da “Hristiyanlık” ve “Kilise” gibi terimlerin kar-

5. Johan Huizinga, *The Autumn of the Middle Ages* (Chicago, 1996).

6. Francis Oakley, *The Western Church in the Later Middle Ages* (Ithaca, NY, 1979).

maşıklığı gelmektedir. Her ikisi de kısa ve özlü bir tanımlamanın ötesine geçmektedir. Yine her ikisi de farklı yöntemlerle analiz edilebilir ve daha dar kapsamlı tematik sorularla ele alınabilir. Örneğin bir düşünce tarihçisi sadece teolojik ve felsefi düşüncelere odaklanabilir ve söz gelimi üniversitelerde Realistler ve Nominalistler arasındaki mücadeleyi ön plana çıkarabilir.⁷ Böyle bir tarih, cemaat örgütlenmeleriyle, misyonerlik çalışmalarıyla veya kilise-devlet münasebetleri çerçevesinde yaşanan entrikalarla ilgilenirse de ortaya çıkan neticeler okuyucuya dönem hakkında zengin ve gerçek bir fikir vermeye yetecektir.

1960'lı yıllarda gelişen toplumsal tarih yaklaşımının Hristiyanlık tarihi araştırmaları üzerinde muazzam bir etkisi olmuştur. Çođu kilise tarihi anlayışının sadece öğretisel konulara öncelik vermesi nedeniyle ne kadar eksik olduğunu göstermiştir. Oysa toplumsal tarihçiler kilise ve teoloji elitlerinin yazılarının ötesine geçmiş ve Hristiyanlığı ortaçağ toplumunun geniş çerçevesi içinde incelemiştir. Toplumsal tarihçiler dikkatlerini özellikle sınıf, meslek, cinsiyet, aile aidiyeti, vb. gibi ortak özellikleri paylaşan toplumsal gruplara yöneltmişlerdir. Bir zamanlar tuhaf görünen ama artık gerçekliğinden kuşku duyulmayan, Tours'ta yaşayan bir fırıncının Hristiyanlık deneyimiyle Mainzlı bir prens-başpiskoposun deneyiminin birbirinden farklı olduğu ve bu varsayımların üzerinde durulması gerektiği şeklindeki ön kabulden yola çıkmışlardır. Ayrıca toplumsal tarihçiler, başlangıçta yenilikçi olsa da bu gün aşıkâr bir şekilde,

7. Bu tip bir Hristiyanlık tarihi anlayışının iki klasik örneği olarak şu iki eserden söz edebiliriz. Bunlardan biri, Katolik bir yazar tarafından kaleme alınmış olup felsefi sorunları ele almaktadır. Diğeri ise bir Luthercinin kaleminden çıkmış olup teolojik sorunlara değinmiştir: Etienne Gilson, *History of Christian Philosophy in the Middle Ages* (New York, 1955); Jaroslav Pelikan, *The Christian Tradition: A History of the Development of Doctrine* (5 cilt; Chicago, 1973–90).